

POLE WALKI GALLIPOLI: WOJNA I PAMIĘĆ

UĞUR CENK DENİZ İMAMOĞLU

Tureckie Towarzystwo Historyczne

Tereny dzisiejszego portu Çanakkale – głównie cieśnina Dardanele (zwana dawniej Hellespont), odgrywały znaczącą rolę na przestrzeni dziejów. Badania wskazują, że w tych okolicach życie rozpoczęło się w VI w. p.n.e. Cieśnina Dardanele jest wąskim zbiornikiem wodnym. Mierzy 60 km długości oraz osiąga od zaledwie 1,5 km do 6 km szerokości¹.

Jako cieśninę łączącą Morze Egejskie z Morzem Marmara (i Czarnym), Dardanele można uznać za granicę pomiędzy Azją i Europą. Kampania Kserksesa przeciwko Grecji z V w. p.n.e., a także podbój Persji przez Aleksandra Wielkiego w IV w. p.n.e. świadczą o wysokiej ważności tego miejsca. Po rządach lidyjskich, perskich i greckich w rejonie tym w XI w. rozpoczęły się kampanie tureckie. Natomiast w XIV w. jego podboju dokonali Turcy Osmańscy².

Od XV w. Dardanele miały jeszcze większe znaczenie na arenie politycznej, ponieważ skuteczna obrona Stambułu zależała od kontroli nad samą cieśniną. Dlatego też, po zdobyciu Stambułu (Konstantynopola) przez Osmanów rozpoczęła się fortyfikacja regionu. Mehmed II wybudował dwie twierdze w najważniejszych punktach cieśniny – jedną po stronie Anatolii, drugą zaś po stronie Europy. Zostały one zwrócone do siebie przodem. Fortecę europejską nazwano Kilitbahir (Zamek Morza), a anatolijską Kale-i Sultaniye (Forteca Sultana). Obie twierdze były potężnie umocnione, a wojska stacjonujące w nich odpowiednio wyszkolone, co skutecznie blokowało przejście okrętów wroga przez cieśninę. W XVII w. zbudowano kolejne dwie warownie, ponownie po stronie każdego z kontynentów – Seddülbahir (Zapora Morza) w części Europy i Kumkale w Anatolii. W kolejnych stuleciach twierdze te umacniano i dobudowywano wiele bastionów w celach wzmocnienia potencjału obronnego Dardaneli³.

Pod koniec XIX w. potęgi światowe rozpoczęły ostrą rywalizację o kolonie w Azji, Afryce i Ameryce. Zapotrzebowanie na ogromne ilości surowców prowadziło do szybkiego rozwoju przemysłu. Konkurencja wymuszała poszukiwanie sojuszników. Niemcy ustanowiły więc przymierze z Austro-Węgrami i Włochami. Wielka Brytania podpisała pakt o współpracy z Francją w 1904 r., a w 1907 r. z Rosją. Sojusze te (z czasem nieco modyfikowane) były podstawą późniejszych sojuszy wojskowych. Po kolejnych wydarzeniach na arenie międzynarodowej, jak wiadomo, lato 1914 r. przyniosło wybuch wojny⁴.

Imperium Osmańskie nie było w stanie uniknąć konfliktu, próbowało więc również nawiązać współpracę z potencjalnymi sojusznikami. Naród turecki usiłował połączyć siły z Wielką Brytanią lub Francją, lecz bezskutecznie. Jako że zamiarem Niemców było rozprzestrzenienie

¹ *Coğrafi yapı*, Çanakkale Belediyesi, www.canakkale.bel.tr/icerik/1941/cografiyapi/ [dostęp: 1 IX 2018].

² *Çanakkale Tarihi*, Türkiye Cumhuriyeti Çanakkale Valiliği, www.canakkale.gov.tr/canakkale-tarihi [dostęp: 1 IX 2018].

³ V. Engin, A. Muzaffer, *Tarihin akışını değiştiren savaş: Çanakkale 1915*, İstanbul 2016, s. 28–30.

⁴ O. Sander, *Siyasi Tarih. İlkçağlardan 1918'e*, Ankara 1989.

wojny na większy obszar, a Turcy chcieli powetować sobie wcześniejsze straty terytorialne, Imperium Osmańskie dołączyło do światowej wojny, opowiadając się po stronie Niemiec i Austro-Węgier⁵.

Wojska osmańskie musiały stawić czoła różnym armiom na różnych frontach. Zmagania z Rosjanami w Kaukazie, z Brytyjczykami w Palestynie i Arabami w Jemenie sprawiły, że Turcja zmuszona była prowadzić operacje wojskowe na rozległym terytorium. Jednak państwa Ententy również miały wiele powodów do ekspansji swoich operacji wojskowych.

Brytyjski pierwszy lord Admiralicji Winston Churchill opowiedział się za atakiem na Dardanele. Jego zdaniem przyniosłoby to wiele korzyści strategicznych, dyplomatycznych, militarnych i ekonomicznych. Według Churchilla Sztambuł po zwycięskiej kampanii miał podlegać władzom alianckim, a komunikacja tureckich oddziałów z ich europejskimi sojusznikami miała zostać przerwana. Operacja na Gallipoli pozwoliłaby Rosjanom na złapanie oddechu na Kaukazie, przy czym siły sprzymierzonych wsparłyby Rosjan w przejściu przez Cieśninę Bosfor. W konsekwencji rosyjskie zboże mogłoby bez przeszkód płynąć do Europy.⁶

Jak twierdzi brytyjski historyk wojenny gen. Cecil Faber Aspinall-Oglander, konieczne było wykorzystanie rosyjskiego potencjału aby pokonać przeciwnika. Sprzymierzeni potrzebowali odpowiednio więcej wojska, arsenału i środków finansowych. Dzięki tym zabiegom zwycięstwo z Niemcami mogło stać się realne. To wszystko zmusiło siły państw sprzymierzonych do podjęcia próby sforsowania Dardaneli. Ponadto Brytyjczycy i Rosjanie konkurowali o przejęcie kontroli nad cieśniną Bosfor. Ten, kto jako pierwszy dotarłby do Sztambułu, znalazłby się w pozycji uprzywilejowanej. Reasumując, powyższe uwarunkowania przyczyniły się do decyzji o ataku na Dardanele⁷.

Wyżej wymienione powody zadecydowały o otwarciu frontu na Gallipoli przez państwa sprzymierzone. Zaczęli oni od ataku sił marynarki wojennej. Dowódcą floty był brytyjski adm. Sackville Carden. Flota liczyła sobie – ze strony brytyjskiej: 14 pancerników, 5 krążowników, 16 niszczycieli, 1 lotniskowiec, 5 okrętów podwodnych, 21 stawiaczy min; oraz ze strony francuskiej: 4 pancerniki, 6 niszczycieli, 1 lotniskowiec i 2 okręty podwodne.

Po stronie tureckiej dowodził Ahmed Cevad Paşa. Turcy ustawili w cieśninie zaporę z około 400 min. Poza tym wzmocnili oni bastiony i warownie na obu brzegach Dardaneli. Operacje morskie rozpoczęły się 19 lutego 1915 r. Południe półwyspu Gallipoli i anatolijska strona Dardaneli zostały zbombardowane. Od lutego do połowy marca alianci nie ustawiali, ale tureckich umocnień nie udało się zniszczyć. Wręcz przeciwnie – turecka artyleria zadała straty okrętom wroga, obrońcy stawiali zaciekły opór. 18 marca aliancka flota zainicjowała kolejny potężny atak na Dardanele [...].

Nad ranem okręty brytyjskie i francuskie rozpoczęły ciężkie bombardowanie tureckich umocnień. Jednak tureccy artylerzyści dzielnie walczyli i zniszczyli niektóre z okrętów wojennych wroga. Po południu francuski okręt Bouvet oraz brytyjskie okręty Irresistible i Ocean zatoniły w wyniku wejścia na miny. Flota Państw sprzymierzonych straciła znaczącą

⁵ V. Engin, A. Muzaffer, *Tarihin akışını deęıştiren savaş...*, s. 24–26.

⁶ *Ibidem*, s. 37.

⁷ N. Babüroęlu, *Çanakkale*, İstanbul 2017, s. 25–27.

część swoich okrętów, a także przewagę psychologiczną, musiała się więc wycofać. Oznaczało to zwycięstwo Turków.

Po porażce alianci zrozumieli, że poleganie jedynie na siłach marynarki wojennej nie mogło przynieść sukcesu w tego typu operacji, i że powinni oni byli przeprowadzić działania desantowe – z dodatkowym wsparciem sił lądowych. Do przeprowadzenia operacji na Gallipoli powołano żołnierzy z Wielkiej Brytanii, Francji, Australii i Południowej Azji, łącznie prawie 75 tysięcy ludzi. Przeniesiono ich do Egiptu i na wyspę Lemnos celem przeszkolenia. Do obrony Dardaneli Turcy sformowali Piątą Armię składającą się z dziewięciu dywizji. Komendantem mianowany został niemiecki generał Otto von Sanders.⁸

Dnia 25 kwietnia rozpoczęła się inwazja państw sprzymierzonych. Ich działania skupiały się na zachodniej części półwyspu Gallipoli (Arıburnu) oraz na południu (Seddülbahir). W innych częściach półwyspu upozorowano dodatkowe ataki. Dywizje i brygady tureckie także koncentrowały się na Arıburnu i Seddülbahir. Piechota i artyleria stawiały opór pomimo szczupłych uzupełnień. Mustafa Kemal walczył równie dzielnie ze swoją brygadą. Dlatego też sprzymierzeni nie byli w stanie odnieść zwycięstwa w tej kampanii. Po atakach z 25 kwietnia siły państw sprzymierzonych oraz wojska tureckie zaangażowały się w nieustające walki w różnych rejonach półwyspu. Walki trwały od kwietnia do października. Doszło do wojny okopowej. W niektórych miejscach walczący byli oddaleni od siebie nawet o mniej niż 20 m. W rezultacie tak krwawych bojów każda ze stron poniosła znaczące straty.

Jednakże Turcy świadomi byli, że przyszło im walczyć o swoje terytorium; tym samym Dardanele stały się kluczową lokalizacją, której za wszelką cenę bronili. Świadomość ta była motywacją do walki i oporu. Natomiast w skład sił państw sprzymierzonych wchodził żołnierze wielu nacji. Z dala od swoich rodzimych krajów i domów z czasem przestawali odnosić sukcesy i popadali w demoralizację i rozczarowanie. Opinia publiczna, głównie brytyjska, zaczęła krytykować kampanię Gallipoli. Trzeba było podjąć decyzję – o wzmocnieniu wojsk w celu dalszej walki albo o odwróceniu.

W październiku dowódcę wojsk gen. Iana Hamiltona zastąpił gen. Charles Monro. Podczas wizyty na półwyspie zdał sobie sprawę, że alianci będą musieli zaprzestać walk ze względu na nadchodzącą zimę i zdecydowany opór wojsk tureckich. W związku z tym w grudniu 120 tys. alianckich żołnierzy rozpoczęło ewakuację. Do połowy stycznia 1916 r. Sprzymierzeni ewakuowali wszystkie swoje oddziały z Gallipoli.

Kampania trwała dziewięć miesięcy. Zarówno siły alianckie, jak i tureckie powołały do walki 500 tys. żołnierzy. Pomimo różnic statystycznych w odrębnych źródłach wygląda na to, że strona turecka poniosła co najmniej 100 tys. ofiar, a 150 tys. żołnierzy zostało rannych, podczas gdy alianci stracili 60 tys. żołnierzy, a 150 tys. zostało rannych⁹.

Bitwa o Gallipoli stała się jednym z najbardziej krwawych i zacieklejszych konfliktów w dziejach ludzkości. Tamtejsze pole walki od dziesiątek lat opowiada swoją własną historię.

⁸ S. Eser, *Gelibolu Tarihi Alan Rehberi*, Ankara 2016, s. 20–22.

⁹ V. Engin, A. Muzaffer, *Tarihin akışını değiştiren savaş...*, s. 206.

Warto wspomnieć, że nazwa operacji na Gallipoli pochodzi od nazwy całego półwyspu. Jest to ważne, ponieważ dzieli się on na dwa rejony – Eceabat na południu i Gelibolu (nazywany również Gallipoli) na północy. Zarówno pole bitwy, jak i teren o historycznej dziś wartości znajdują się obecnie w granicach tego pierwszego rejonu. Współcześnie wiadomo, że do najbardziej zaciekłych walk doszło w tym regionie z powodu uwarunkowań historycznych. Fenicjanie wybudowali Eceabat 2 tys. lat p.n.e., a jego nazwa historyczna to Maydos. Podczas panowania różnych sułtanów osmańskich region był ufortyfikowany twierdzami i bastionami, które miały kluczowe znaczenie podczas I wojny światowej oraz kampanii Gallipoli.¹⁰

Dzisiaj obszar historyczny obejmuje centrum miasta Eceabat i osiem wiosek na terenie o powierzchni 33 tys. ha. Według danych statystycznych tereny te zamieszkuje aktualnie około 10 tys. ludzi. Granice tego obszaru biegną wzdłuż rejonu Gallipoli na północy, Morza Egejskiego wraz z Gökçeada na zachodzie (wyspa Imroz), Dardaneli na wschodzie i Morza Egejskiego z Bozcaada (wyspa Tenedos) na południu. Najwyższym punktem jest wzgórze Kocaçimen o wysokości 305 m n.p.m. Teren jest w większości pofałdowany, a Anafartalar i Ece są równinami¹¹.

Po ustanowieniu Republiki Turcji Eceabat przyłączono do prowincji Çanakkale. Kilka dekad później, w 1973 r., pole bitwy zyskało status Parku Historycznego i Naukowego Półwyspu Gallipoli. W 1994 r. na terenie historycznego parku wybuchł pożar. W konsekwencji kolejne rządy powzięły dalsze kroki zapewniające odpowiednią konserwację terenu. Obszar zamienił się w „park pokoju”, który pokazywał historię odwiedzającym, a jednocześnie zapewniał pracę mieszkańcom lokalnych wiosek. Te zmiany doprowadziły do wzrostu aktywności kulturalnej i turystycznej w regionie.

W 2014 r. rząd uchwalił ustawę powołującą Prezydencję z zadaniem Upamiętnienia Wojen Dardanelskich i Historycznego Obszaru Gallipoli. Obecnie w obrębie terenu historycznego znajduje się: 49 pomników, 44 memoriały tureckich męczenników, 20 tureckich pomników i inskrypcji, 34 zagraniczne cmentarze i pomniki, 4 twierdze, 8 bastionów z chronionymi obszarami przyrody i wykopaliskami archeologicznymi¹².

Ważne miejsca związane z polem walk, tj. Pomniki Męczenników, Pomnik 57. Pułku Piechoty, twierdze Kilitbahir i Seddülbahir, Bastiony Namazgah i Hamidiye, Cmentarz i Pomnik Francuski, Pomnik Lone Pine, Cmentarz ANZAC, Cmentarz Quinn's Post i wiele innych są utrzymywane w swoich pierwotnych lokalizacjach nawiązujących do wydarzeń historycznych z okresu bitwy.

Od 2014 r. wspomniana Prezydencja sprawuje opiekę nad całym obszarem historycznym. Ustawa, o której mowa powyżej, definiuje misję Prezydencji jako „utrzymywanie, rozwój, promocję, prezentację i administrację wartościami historycznymi, kulturowymi i duchowymi; oraz opiekę nad substancją przyrodniczą zabytkowego terenu Gallipoli”. W świetle prawa stawianie budynków, górnictwo i działalności kopalniane są zabronione w obrębie zabytkowego obszaru. Konserwacja i ochrona lasów z uwzględnieniem zapobiegania

¹⁰ *Tarihçesi*, Eceabat Belediyesi, <http://www.eceabat.bel.tr/tarihcesi> [access: 31 VIII 2018].

¹¹ S. Eser, *Gelibolu Tarihi Alan Rehberi...*, s. 213.

¹² *Ibidem*.

pożarom jest ustalana ściśle z Ministerstwem Leśnictwa i Wód. Mieszkańcy regionu mają pozwolenie na zajmowanie się pracą na roli poza wykopaliskami archeologicznymi, niemniej jednak muszą stosować się do przepisów Ministerstwa Żywności, Rolnictwa oraz Hodowli Zwierząt. Prezydencja ma także za zadanie nadzorować projekty i planowanie przestrzenne na terenie zabytkowym¹³.

Prezydencja działa pod egidą z Ministerstwa Kultury i Turystyki, zatem czynności restauracyjne w obrębie zabytkowego obszaru są skoordynowane z Ministerstwem. Działania Prezydencji generują pewne zyski, które pokrywają bieżące wydatki:

- udział w budżecie państwowym;
- dochód z usług świadczonych na terenie zabytkowym;
- wpływy z transakcji i działalności;
- promocja i publikacje;
- sponsoring i darowizny itd.¹⁴

Prezydencja sprawuje też pieczę nad organizacją oficjalnych Dni Pamięci obchodzonych corocznie między 18 marca a 24 kwietnia. Przedstawiciele z Wielkiej Brytanii, Francji, Australii, Nowej Zelandii i wielu innych krajów uczestniczą w tych wydarzeniach, aby upamiętnić kampanię Gallipoli oraz poległych z każdego z tych państw. Uroczystości odbywają się w różnych częściach zabytkowego terenu.

Ponadto znaczącym obiektem na tym historycznym obszarze jest Centrum Prezentacji Legendy Çanakkale. W budynku o powierzchni 8 tys. m² zwiedzający korzystać mogą z wirtualnych platform i technik symulacyjnych 3D, które obrazują wojnę w siedmiu językach. Powszechnie dostępna strona internetowa zawiera publikacje, filmy promocyjne i 360° wirtualną wycieczkę po każdym polu bitwy w obrębie płw. Galipoli ze szczegółowymi informacjami na ich temat.

W ramach swojej Prezydencji Turcja należycie dba o pola bitewne na Gallipoli, jako że są one symbolami pokoju. Ranga oraz znaczenie tego miejsca wymagają podejmowania wielu działań natury formalnej i naukowej oraz stosowania nowoczesnych technologii dla właściwego zagospodarowania i upamiętnienia płw. Gallipoli.

Na koniec chciałbym zacytować słowa Mustafy Kemala Atatürka, które skierował do żołnierzy ANZAC oraz ich matek po zakończeniu wojny:

Bohaterzy, którzy rozlaliście swoją krew i straciliście życie... Spoczywacie teraz w ziemi przyjaznego Wam narodu. Dlatego też spoczywajcie w pokoju. Dla nas nie ma różnicy pomiędzy Johnami a Mehmetami tu, gdzie leżą obok siebie w naszym kraju... A Wy, Matki, które posłałyście swoich Synów z dala od swoich ojczystych narodów, otrzyście łzy; Wasi Synowie spoczywają na naszym łonie, w pokoju. Po oddaniu życia na naszej ziemi stali się także naszymi Synami¹⁵.

¹³ *Kanunlar*, Çanakkale Savaşları ve Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı – T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, <http://catab.kulturizm.gov.tr/tr-127800/kanunlar.html> [dostęp: 31 VIII 2018].

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Słowa te wypisane są też na pomniku w Sydney. *Atatürk'ün sözleri Sidney'in merkezinde*, Hürriyet, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/ataturkun-sozleri-sidneyin-merkezinde-28241698> [dostęp: 31 VIII 2018].

Gallipoli jest nie tylko polem walk, nie tylko terenem zabytkowym czy muzeum. Gallipoli jest także symbolem siły, pokoju, tolerancji, świadomości i humanitaryzmu. Służy, bardziej niż jakiegokolwiek inne miejsce, wspieraniu światowego pokoju.

BIBLIOGRAFIA

Atatürk'ün sözleri Sidney'in merkezinde, Hürriyet, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/ataturkun-sozleri-sidneyin-merkezinde-28241698> [dostęp: 31 VIII 2018].

Babüroğlu N., *Çanakkale*, İstanbul 2017.

Çanakkale Tarihi, Türkiye Cumhuriyeti Çanakkale Valiliği, www.canakkale.gov.tr/canakkale-tarihi [dostęp: 1 IX 2018].

Coğrafi yapı, Çanakkale Belediyesi, www.canakkale.bel.tr/icerik/1941/cograf-yapi/ [dostęp: 1 IX 2018].

Engin V., Muzaffer A., *Tarihin akışını değiştiren savaş: Çanakkale 1915*, İstanbul 2016.

Eser S., *Gelibolu Tarihi Alan Rehberi*, Ankara 2016.

Kanunlar, Çanakkale Savaşları ve Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı – T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, <http://catab.kulturturizm.gov.tr/tr-127800/kanunlar.html> [dostęp: 31 VIII 2018].

Sander O., *Siyasi Tarih. İlkçağlardan 1918'e*, Ankara 1989.

Tarihçesi, Eceabat Belediyesi, <http://www.eceabat.bel.tr/tarihcesi> [dostęp: 31 VIII 2018].